

„Ha a háború szóból nyomdafesték lesz”

HEINRICH BÖLL ÉS OTTO B. ROEGELE LEVÉLVÁLTÁSÁHOZ

„Nagyon hálás lennék Önnek” — írja Heinrich Böll 1948. december 28-án kelt levelében —, „ha leglényegesebb kérdéseimet nyilvánosan válaszolná meg. A mi generációnk számára, mely joggal jelentheti ki, hogy a modern háborút teljes valóságában megismerte, minden bizonnyal jelentős segítség lenne tudni, hogy Önnek, a keresztény-polgári világ számára oly nagyon irányadó újság, a „Rheinischer Merkur” képviselőjének ezekről mi mondanivalója lehet.”

A kérdés, amelyet Heinrich Böll nyilvánosan kíván tisztázni és megvitatni, az, hogy egy újságíró három évvel a második világháború után keresztény hitére hivatkozva a legnagyobb komolysággal meggondolás tárgyává teheti-e a német nép „remilitarizálását”.

Kérdését Otto B. Roegeléhez intézi, a keresztény-katolikus újság, a „Rheinischer Merkur” kultúrpolitikai rovatának szerkesztőjéhez, aki 1948. december 18-án a címodalra a „Felismerés nő” címmel ilyen jellegű gondolatokat fogalmazott meg.

E köztük levő véleménykülönbség kapcsán Heinrich Böll és Otto B. Roegele néhány levelet váltott. Levélváltás erkölcsről és politikáról, kereszténységről és felelősségről, történelemről és mindarról, ami a történelemből a társadalom jövője szempontjából levonható. Korán, még első könyvének megjelenése előtt tisztázza Heinrich Böll a maga erkölcsi és politikai hitvallását, s világossá válik, mit ért kortárságán, amelyre elbeszélőként és regényíróként újból és újból igényt formált, s amely számára írás közben lényeges indíték volt.

Másfelől Otto B. Roegele személye és a „Rheinischer Merkur” jól példázza Németország keresztény-konzervatív (reakciós) álláspontját, amely ellen Heinrich Böll egész életén át harcolt. „Reális politikai lehetőségnek tartja” — kérdezi Heinrich Böll egyik Otto B. Roegelenek írt levelében —, „hogy Németországban végbemenjen a remilitarizálás, amely nem [kiemelés H. B.] a militarizmus visszatérését jelentené? A demokratikus érzelmű német katonatisztet — egy eddig teljességgel irreális jelenséget — megvalósítható lehetőségnek tartja?”

Továbbá tudni akarja: „Mi a honvédő háború? Nem lehet-e honvédő háborúkat is provokálni? 1939-ben nem Anglia és Franciaország üzent-e nekünk hadat, s nem álltunk-e mi az egész vonalon védelmi pozícióban?”

Heinrich Böll ezt azon nézetek ismeretében kérdezi, amelyeket Otto B. Roegele a „Rheinischer Merkur”-ban fejtett ki: „Különbség van a katona, mint fegyveres polgár — aki készen áll arra, hogy a szorongattatás órájában házát, hazáját és a rábízott érdekeket védje —, és a »militarista« [kiemelés O. B. R.] között, akinek életcélja az értelmetlen drill, a kaszárnya és a gyilkolás.”

A katonák, ahogy Otto B. Roegele képzei, egyedül azért léteznek, és azért vannak felfegyverezve, hogy a hazájukat védjék. Ugyanis most már, írja, „Európa és Ázsia között a határ Frankfurttól száz kilométerre” (kiemelés H. H.) húzódik, s a Szovjetunió politikája 1945 óta nem más, mint „előretörés nyugat felé”. E fölött a „realitás” fölött a keresztény sem hunyhat szemet: „Fiatalemberek, akik frontharcoként a háború minden borzalmát átélték, keresztény voltakra hivatkozva felháborodottan utasították el a gondolatot, hogy valaha újból fegyvert viseljenek. Vajon ez a felháborodás, melynek lelki hátterét megértjük, valóban keresztényi-e?” És Alfredo Ottavianit, a Szent Szék tagját idézi, aki egy alapvető munkájában („Institutiones iuris publici ecclesiastici”) XI. Pius pápa kifejezett jóváhagyásával azt írta, hogy bár „hadat üzenni” nem megengedett, azonban teljes joggal „még ma is megengedettnak lehet tekinteni az erőszakos támadással szembeni ellenállást”. Más ka-

tolikus keresztényekhez hasonlóan Roegele a Monsignore szavai által egyértelműen igazoltnak látja saját „elveit”. „Ha valaki azt hiszi, hogy az önvédelem és a parancsra gyilkolás dilemmáját olyan értelemben fel tudja oldani, hogy a maga számára lemond minden védelemről, s így elzárkózik minden szociális kötelék és felelősség elől, az alaposan téved, kivált akkor, ha keresztény. Önmagunk feladása nem keresztény felelet a közösséget fenyegető veszélyre.”

„A közösséget fenyegető veszély” Roegele értelmezésében a Nyugat lehetségesnek tartott pusztulását jelenti. Ezért elsősorban a Szovjetuniót teszi felelőssé. Heinrich Böll pontosan erre céloz első levelében, amikor azt írja, hogy „egy esetleges kelet és nyugat közti háború esetében a Nyugat szempontjából magától értetődően a Nyugat védelméről lenne szó”. Így következtet, s ezzel provokálja levélpartnerét: „Miért nem vonja le az egyetlen következtetést, mégpedig hogy a hajdani német Wehrmacht Oroszországban három és fél éven át a Nyugatot oltalmazta...”

E kettőt, az ő Nyugatát és a fenyegető pusztulást Otto B. Roegele két munkájában pontosan leírta. Már 1946-ban megjelenik az „Örökség és felelősség”, 1947-ben pedig az „Európai előfeltételek” című esszéje. Ez a két írás egy olyan keresztény-konzervatív (reakciós) magatartást tükröz, amelyben a katolikus egyház, valamint a katolikus teológusok és világiak társadalmi pozíciója és feladata rögzítődik, s amelyből azok a politikusok, kiknek pártja „C”-vel kezdődik, az 50–60-as évekig (részben azon túl is) politikai cselekvésük legitimitációját származtatták. Európa igénye a jövőre, valamint az a törekvése, hogy nem kíván sem „Amerika tudományos-realista kultúrájának, sem a szovjetek szenvedélyes-technicista életformájának” kiszolgáltatva lenni, éppen a kereszténységen múlik. Mivel „a kereszténység nélkül” — írja az „Európai előfeltételek”-ben — „sohasem lett volna Nyugat a germánság és az antikvitás elemeiből.” Az antikvitás és a germánság, metafizikusan tekintve, a kereszténység által szentelődött meg, emeltetett a kegyelem rendjébe, miközben a megváltott világ szakramentális jellege Európa megvalósulásában nyilvánul meg csodálatos szimbólum erővel. Történetfilozófikusan szemlélve ez azt jelenti: amennyiben a gall—germán népek voltak az anyag, és a római—görög antikvitás szelleme a formai összetevő, úgy a történés hatóoka a kereszténység volt.” A keresztény, illetve katolikus hit, valamint az úgynevezett régi világ és a benne élő emberek által képviselt értékek ilyen mérvű eltűlése egyenesen egy olyan politikai perspektívához vezet, amelyben az ezen a hagyománykörön kívül álló fenyegetésként jelenik meg, és amellyel szemben védekezniünk kell. A Nyugat védelmét, ebben Heinrich Böllnek igaza van, a keresztény vallás ezen védelmezői, a kereszties hadjáratok szellemében szó szerint értelmezik. Őket, hogy Otto B. Roegelét idézzük, a nyugati territórium megvédelmezése foglalkoztatja „a kollektivista szellem, a kollektivista érzelmek és a kollektivista társadalmi formák előnyomuló áradatával szemben”. Ugyanis: „A Nyugat népei, hordozván és továbbfejlesztvén a kultúrát, magukra vállalták azt a feladatot, hogy Európa legyenek, s nagyságukat, gazdagságukat ennek köszönhetik. (...) Találnunk kell egy utat, egy saját utat, amely elvezet az *ázsiai sztyeppék tompa síksága* (kiemelés H. H.) és az amerikai felhőkarcolók hideg tárgyilagossága között.”

Az „ázsiai sztyeppék tompa síksága”, ezek azok a gondolatok és kifejezésmódok, amelyek 1945. május 8-ával nem győztek le. Sokan a fiatalok közül sem tudják a Harmadik Birodalom nyelvét minden további nélkül lerázni magukról. (Roegele éppen 26 éves, mikor ezt írja.) A keresztény „szociális kötődésről” és a „felelősségről” — főleg akkor, ha az illető szépíró vagy újságíró — Heinrich Böllnek és Otto B. Roegelének alapvetően eltérő az elképzelése. Nem előre felépíteni egy ellenséget, hanem pontosan leírni és kritizálni, hogyan mutatkoznak meg a politikai viszonyok, s hogy milyen tradíciókból származtatják magukat.

„Talán sportszerűbb lett volna” — véli Heinrich Böll — „ha csatolt volna néhány idézetet a nagy keresztény író, Georges Bernanos dokumentumaiból, aki tudott egyet s mást mesélni arról, milyen módon védelmezték Spanyolországban a Nyugatot a vörös veszedelemmel szemben.”

Heinrich Böll Bernanosnak az úgynevezett Mallorca-könyvére utal, amely 1949-ben Németországban „A nagy temetők a Hold alatt” címmel jelent meg, s amelyből Alfred Kantorowicz „Kelet és Nyugat” című folyóiratának első számában 1947 júliusában részleteket is hozott. A keresztény-konzervatív, egy ideig a falangistákkal szimpatizáló író a katolikus egyházat érintő tapasztalatait dokumentálja. Bemutatja azt az egyházat, melynek az 1936-os Mallorcában tudomása volt a Franco-fasisztáknak Mallorca népe ellen elkövetett szörnyeteiről, s ezek ellen semmit nem tett. Ellenkezőleg, részben még együtt is működött a Franco-fasisztákkal. Bernanos számára ezzel elérkezett az a pont, „ahol már nem volt képes tovább hallgatni”. (Alfred Kantorowicz.) „A gyilkosbandák hónapokig — kifejezetten erre a célra rekvirált teherautókon szállították őket faluról falura — teljes nyilvánossággal mérszárolták le ezeket mint „gyanus egyéneket”, akikkel szemben még a katonai törvényszék sem tudott legcsekélyebb törvényes ürügyet sem felhozni. A nagytiszteletű palmai püspök ezt épp oly jól tudta, mint az egész világ. Ez azonban egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy amikor csak tehetette, ezeknek a hóhéroknak az oldalán mutatkozott, akiknek kezéhez bizonyíthatóan százak vére tapadt. Holnap talán ez lesz az egyház általános viselkedése?” A „Nagy temetők” kapcsán rendezett egyik 1960-as vitán Heinrich Böll a „kurázsit” hangsúlyozza, „mely a coer-ből, a szív'-ből vezethető le”, s melyre 1938-ban szükség volt ahhoz, hogy egy ilyen könyvet publikáljanak. Politikai rizikó volt. S a szerzőnek ki kellett bújni a saját keresztény-katolikus és konzervatív bőréből, dühtől vezérelve, amit talán nevezhetünk jogosnak, mert az emberi jogok megsértése miatti felháborodás diktálta. (A háború alatt Franciaországban Heinrich Böll újból és újból Léon Bloy és Georges Bernanos művei után kutatott. 1940. szeptember 6-án egy amiens-i kórházból azt írja: „... mindig is az volt a szándékom, hogy Franciaország romjai közül legalább néhány könyvet vigyek haza Léon Bloytól és Georges Bernanostól.” A Mallorca-könyv is köztük volt.) De térjünk vissza Otto B. Roegeléhez, a háború utáni idők egyik felelős keresztényének álláspontjához. „A felismerés nő” című cikkében kifejezetten az 1948 novemberében megtartott Föderalisták Európai Uniójának második nemzetközi kongresszusára hivatkozik, amelyen „megvitatták Németországnak az európai védelem keretein belüli szerepét, és ki is mondtak bizonyos elveket ennek érdekében”. Konzervatív politikusok és újságírók magukévá teszik a kongresszus megfontolásait és továbbfejlesztik azokat. Közéjük tartozik Heinrich Baur, akit Roegele egyetértően idéz is, s aki a „Badische Neueste Nachrichten”ben így ír: „A Marshalltervnek Nyugat-Németországra való kiterjesztése csak az első lépés volt, amelyből szükségszerűen következtek politikai és katonai intézkedések.”

Dr. Rudolf Vogel, a „Schwäbische Post” munkatársa még világosabban fejezi ki magát. Roegele az ő megfontolásait különösen fontosnak tartja. „Vogel szerint” — írja — „egy nyugat-európai hadsereg jelentheti Európa biztonságát. Németország ebben az esetben megszabadulna a megszállással járó költségektől, s helyett erejének megfelelően be lehetne vonni egy közös európai honvédelmi rendszerbe. (...) Aki ezt nem fogja föl, az megérdemli, hogy megérje azt a napot, amikor (a megszálló csapatok esetleges elvonulása után) a nyugati zóna 43 millió németjét egy keleti zónabeli rendőrszázad egy népi demokratikus ország állampolgárává változtatja.”

Roegele ezek után Vogel következő szavait idézi: „A realizmushoz való bátorság minden felelős politika fontos előfeltétele.”

1948. november 20-án a „Rheinischer Merkur” kiadója, dr. F. A. Kramer büszkén beszél újságjáról, mert az idáig már kétszer szállt síkra „a nyugat-európai hadsereg keretén belül kiállítandó önkéntes német honvédelmi szövetségek” mellett. Bizonyos kajánságot veszek ki a szavaiból, amennyiben hangsúlyozza, hogy nézetével egy olyan „mértékadó újság”-gal, mint a Le Monde, szegül szembe, s mely nyomatékosan óv attól, hogy a németeknek még egyszer fegyvert adjanak a kezükbe. A „fegyver és uniformis” elutasítása, mely Kramer szerint Németországban min-

denütt jellemzi a fiatalokat, nem más, mint önmagunknak s végső soron az államnak a feladása.

1948-ban ez a keresztény-konzervatív sajtó túlnyomó részének az álláspontja. Ez ad háttérrel Otto B. Roegelének, midőn azt mondja: „... mivel a békét akarjuk, el-tökéltük, hogy védekezünk.”

Ehhez kapcsolódik Heinrich Böll kérdése: „Jogosnak találja-e, hogy egy kelet és nyugat közti háborút jövőbeli helyzetként képzeljünk el?” És: „Jóllehet, létezik egy olyan törvény, miszerint a katonailag üres területek provokálják a megszállást, de éppen így nem létezik-e egy olyan törvény is, miszerint ott, ahol állandóan a háborúról folyik a szó, egy napon az ki is robban? És nem találja úgy, hogy a nyugatnémet sajtó nagy részének egyértelmű színezetű cikkei nyugtalanító módon hasonlítanak ahhoz a sajtóhadjáratához, amely néhány hónappal az 1939-es lengyelországi hadjárat előtt indult?”

A keleti ellenséggel szembeni sajtóhadjáratra, melyről Heinrich Böll beszél, a „Rheinischer Merkur”-ban is találunk ijesztő és elrettentő példát. Ugyancsak 1948. december 18-án számol be Wilhelm Gries az olvasóknak az „oroszok mentalitásáról”. Számára „éppen Oroszország az új, az igazgató, a nyugtalanító”. Az oroszokról, elsősorban az orosz katonákról, akik 1948-ban megszállóként tartózkodtak Németországban, „bizonyos k i s e b b s é g i é r z é s t” [kiemelés W. G.] feltételez, tekintve a „német munkás életszínvonalát a lakás, lakásfelszerelés, öltözködés és vásárlóerő tekintetében”. Ugyanis, így világosítja fel a német olvasót, azzal az elképzeléssel és a „marxista-leninista doktrínával” terhelt, miszerint Oroszország haladó ország, ahol a dolgozókat nem zsákmányolják ki, az orosz katona azt látja, milyen elégedetten rendezték be életüket a dolgozók a kapitalizmusban, s milyen jó soruk van újból egy éppenhogy túlélte háború ellenére, mindenesetre sokkal jobb, mint amilyen az orosz dolgozóknak valaha is volt. „Az ezzel a magasabb német életszínvonallal szembeni elmaradottság érzését azzal az erősebbel kompenzálja, hogy ebben az országban (Németországban; H. H.) övé a hatalom.”

Hogy ez a „hatalomérzet” a hétköznapokban hogyan nyilvánul meg, arról is be tud számolni Gries, amikor „egy fegyelmetlenül tomboló szoldateszkának a lakosság ellen irányuló csaknem pokolian alvilági támadásáról” beszél. Egyébként pedig a háború befejezése után az oroszok által „felkínált barátsággal” szemben bizalmatlannak kell lenni, ugyanis az „tulajdonképpen nem a német népek szól, hanem a német kommunizmusnak vagy egy kommunista Németországnak. [...] Az igazi Németországot, amely aktívan ellenáll a népi demokratikus átalakításnak és a népi demokratikus uralomnak, elutasítják. Ez pedig nem mentes a gyűlölet megnyilvánulásaitól, amely pedig a szláv gyűlölködésből [kiemelés H. H.] és az osztályharcról alkotott elképzelésekből is táplálkozik.”

Végeredmény: Ennek az „ázsiai térből” jövő hataloméhes hordának, mely tele van gyűlölettel, s az a küldetése, hogy beszivárognon a német nép közé, elvből nem szabad hinni. Ellenkezőleg. Aktívan kell védekezni ellene. Gries cikke is azon a nyelven íródott, mely 1945. május 8-ával nem győzetett le. Erre gondol Heinrich Böll, midőn a nyugatnémet sajtó ezen hadjáratáról beszél. A sajtóhadjáratot és lehetséges következményeit Heinrich Böll újból és újból témájául választja, így a „Katharina Blum elveszett tisztességé”-ben 1974-ben is. Neki magának is kijutott ennek a sajtóhadjáratnak a kellemetlenségeiből. Leginkább az 1972 januárjában megjelent Spiegel-cikke után („Kegyélmel vagy szabad elvonulást kíván-e Ulrike Meinhof”), amikor is ráfogták, hogy ő a terrorizmus egyik (szellemi) úttörője. Ez az állapot a hetvenes évek végéig tartott. A rádió- és televízióhálózat néhány adója által is támogatott sajtóhadjárat következményeihez tartozott családja egy részének a meghurcolása is. Két fiánál házkutatást tartottak, egyik unokaöccsét pedig azzal gyanúsították, hogy pincéjében Andreas Baader fegyverét rejtegeti. Heinrich Böll, aki átélte, hogy a sajtóhadjárat alkalmas egy háború előkészítésére; s aki a politikai következményekre nem csak a Roegeléhez írt levelekben figyelmeztetett, saját esetében alábecsülte a lehetséges hatásokat.

Tékitve a 40-es évek végén a nyugatnémet sajtóban, és éppen a magukat „kereszténynek” nevező lapokban, elterjedt reakciós irányzatokat, az első levél befejezése kicsit tanácstalanul és kétségbeesetten hangzik, még ha világossá is válik benne a harag, mely azokat jellemzi, akik az ember érdekében emelnek szót: „Generációnk feladatának tekintem, hogy a háborút az emberek szemében megvetetté tegye.”

Otto B. Roegele 1949. január 18-i levelében válaszol Böllnek, mintegy önmagát igazolva. Teljesen lehetségesnek tartja, hogy Németországban vannak katonák, akik nem militaristák. A továbbiakban védekezik a vád ellen, miszerint cikkében a kelet és nyugat közti háborút szükségszerűségnek állítaná be. Mindenesetre elgondolkodtatónak tartja, hogy fiatal keresztények arra hivatkozva, hogy a háború elítélendő dolog, kibújnak a felelősség alól, és kiszolgáltatják a rájuk bízott értékeket. Hogy ezek a rájuk bízott értékek mik, fentebb már bemutattam. Egyébként Bernanosra visszatérve, akire pedig Böll hivatkozott, ő a spanyol ügyben épp olyan pártos volt, mint Hemingway vagy más írók. Németországban hagyománya van annak, hogy a szerző valamely párt mellett való állásfoglalása könyvének vagy tanulmányának szavahihetőségét befolyásolja.

Bernanosnál a Franco-fasiszták, Adolf Hitler és Mussolini elleni állásfoglalásában, valamint az 1936. február 16-i spanyolországi általános választásokon győzedelmeskedő néprfront melletti kiállásában Böll, amint azt második, 1949. január 27-i levelében írja, „felelőtlen séget a legcsekélyebb mértékben” sem lát. Mégha keresztény is az illető. A spanyol katolikus egyház Franco-fasisztákkal való együttműködésének dokumentálásában teljesen közömbös, hogy milyen politikai magatartás — keresztény, szocialista vagy kommunista — motiválja az egyes írókat, egyedül az összefüggések feltárása a fontos.

Alfred Kantorowicz rendkívül differenciáltan írja le Bernanos pozícióját, amikor arra utal, hogy az olyan politikai kifejezések, mint „jobb” és „bal”, nem sokat számítanak, ha az igazságról van szó. Az, amit Bernanos javára ír, meglehetősen illik Heinrich Böll erkölcsi és politikai magatartására is.

Azt írja: „Ha még létezne a valóságban a ‚Bal’ és a ‚Jobb’ közti tiszta különbség, mindazzal, amit egykor ez az osztályozás magában foglalt, most azt kellene mondanunk, hogy egy szellemileg balra orientált, vagyis egy haladó csoportosulás nem egyeztethető össze Bernanosnak a hagyományokra és történelemre visszapillantó konzervatív eszméivel. De korunkban gyakran előfordul, hogy a holnap igazságának harcosai találkoznak a hagyományos értékek kiemelkedő képviselőivel az elfajzottak elleni közös harcban, akik nemcsak a jobb jövőbe vezető utat szeretnék lezárni, hanem a múlt valódi értékeit is meggyalázni.”

Heinrich Böll ebben a második, 1949. január 27-én kelt levelében megvilágítja a saját pozícióját és egyértelműségében messze túlszárnyalja az elsőt. „Az a célunk — a fiatal generáció nagy részének —, hogy meggyőződésünket elterjesszük, miszerint a háború, mint kulturális és vallási célok elérésének eszköze, teljesen abszurd dolog, s hogy minket — barátaim és ismerőseim nagy részét — tényleg mélyen megijesztett az a tagadhatatlan tény, hogy a Rheinischer Merkur különös hidegvérrel és — nem találok jobb szót — arroganciával változtatja a háború szót nyomdafestékké.”

E mögött a rémület mögött az a bizonyosság áll, hogy a nyelv nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem használatával a tudatunk formálódik és ennek következményeképp társadalmi cselekvésünket is befolyásolja. Az „írásztal” mögött kitalált háború gyakran volt a valódi előkészítése. „Bűnnek tartom, hogy a háborúból, mint reális lehetőségből vagy helyzetből vezércikket írnak, olyan bűnnek, amely semmivel sem kisebb, mint egy háborút elkezdni.” A vallásra terve pedig: „Nem hiszek a jelszóban, hogy a vallásnak semmi köze a politikához; épp ellenkezőleg, azt hiszem, hogy minden politikai cselekvést a vallásnak kellene meghatároznia, de semmiesetre sem hiszek a mondat megfordításában, mégpedig, hogy léteznek politikai indítékok, melyek önmagukban elegendőek lennének ahhoz, hogy a vallás átvegye őket.”

És nagyon egyértelműen a CDU-ra célozva: „Nem hiszem, hogy egy olyan párt politikai cselekedetei és tettei, amely önmagát ruházta fel a keresztény igazság birtoklásával, egy keresztény számára kötelezők lennének. [...] Alapvetően azt kellene mondani, hogy mindaz, amit a hittételeink nem fogalmaznak meg nyomatékosan, kizárólag az egyén lelkiismeretére tartozik. És ezzel szeretném visszaautasítani azt az állítást, hogy én vonakodom a felelősségtől. [...] A magam kedvéért egy pillanatig sem kellett volna az írógép nagyon gyűlölt billentyűit mozgásba hoznom. De kötelességemnek tartom, hogy szót emeljek ezek ellen a (megint nem találok más kifejezést) látszólagos realitásokkal bíró lágy manírok ellen, amelyek félig történeti, félig polgári és szentimentális tévedésekből származnak, hogy a felnövekvő ifjúságot megtanítsák valamiféle lelki önvédelmi gyakorlatra. Ha már nyomdafestékké válik a háború szó, akkor szerintem mindenki, aki használja, köteles egyúttal a háború borzalmait is felsorolni.”

A levelet nem küldi el azonnal. Betegség miatt még két hétig vár a feladással, majd 1949. február 13-án röviden kiegészíti: „...közben megállapítottam, hogy Ön, igen tisztelt Roegele úr, 1920-as születésű; nos, én 1917-ben születtem, és meg kell vallanom Magának, hogy csodálkozom cikke atyai hangvételén [...], ami miatt azt hittem, hogy apáink generációjához tartozik. Annál inkább csodálkozom és meg vagyok döbbenve, hogy a háború *élménye* (kiemelés H. B.) nem vette el Öntől azt a polgári szenttelenséget, amellyel a jövőre nézve a háború szót mondja és írja.”

Végül pedig még egyszer a kérdés, hogy nyilvánosságra hozzák-e a levélváltást, mert számára elég fontos, hogy „*bizonyítéka* [kiemelés H. B.] legyen arról, hogy nem hallgatott”.

1949. március 17-i válaszában Roegele sajnálattal állapítja meg, hogy a nézeteltérés köztük alapvető, s aligha lenne rá mód, hogy nyilvános, illetve nyilvánosságra hozott levélváltással ezek tisztázhatók legyenek. Ehelyett azt javasolja, hogy mindezt — egy kölni látogatása alkalmával — szóban beszéljék meg. (Hogy a találkozó létrejött-e, és hogy a két úr miről tárgyalt, jelenleg nem deríthető ki.)

Még ugyanebben a hónapban (pontos dátum nélküli levél; H. H.) válaszol Böll: „Ha azonban találkozásunkra július után kerülne sor, úgy bátorodom Önnek elküldeni eddigi első publikációm, mely kissé részletesebben szól a háborúról mint témáról.”

„A vonat pontos volt” című elbeszélésére gondol, mely 1949 végén jelent meg a Middelhaue Kiadónál. Otto B. Roegele neve ott áll a Böll által összeállított tiszteletpéldánylistán.

„Hogy felsorolja a háború borzalmait”, ez az ő célja első regényeiben és elbeszéléseiben. A háború Böll számára szennyet, piszkot, félelmet, vért és hányadékot jelentett, ahol, ahogy egyszer mondta, „a hazának nyoma sincs”. Csak így válhat jogosan a háború szó nyomdafestékké.

Ez volt a katolikus keresztények politikai és erkölcsi álláspontja is 1949-ben. De hogy mégis milyen keveset tudott ez a kortársi generáció a nemzeti fenyegetettséget és a honvédelmet propagáló sajtóhadjárattal szemben elérni, azt a Szövetségi Köztársaság eddigi története mutatja.

Fordította: KATONA TÜNDE